تحلیل محتوای مقالات جلد سوم دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران

زینب مهدی‌پور[الف]، فهیمه باب‌الحوائجی[ب*]، فاطمه نوشین‌فرد[ج]

[الف]دانش‌آموختهٔ کارشناسی ارشد گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، گرایش مدیریت اطلاعات، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران

[ب]دانشیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، واحد و علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران

[ج]دانشیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران

چکیده

سابقه و هدف: مقالات جلد ۳ دایره‌المعارف پزشکی اسلام وایران منتشر شد. هدف از این پژوهش تحلیل محتوای مقالات دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران و همین‌طور مقایسهٔ مقالات جلد سوم با مقالات جلد اول و دوم همین دایره‌المعارف است.

مواد و روش‌ها: این پژوهش از نوع توصیفی و روش انجام آن تحلیل محتوا بوده است. جامعهٔ آماری، شامل تنها جلد منتشرشدهٔ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران (جلد سوم) بوده و حاوی ۲۵۴ مقاله بوده است. به علت محدود بودن جلدهای منتشرشدهٔ دایره‌المعارف، در این پژوهش نمونه‌گیری انجام نشد و کلیهٔ مقالات جلد ۳ مورد بررسی قرار گرفت و داده‌های مورد نیاز از جمله مدرک تحصیلی پدیدآورندگان در سیاههٔ وارسی به عنوان ابزار پژوهش درج شد.

یافته‌ها: تحقیق روی تعداد ۲۵۴ مقاله انجام گرفت. مطالعهٔ وضعیت پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف نشان داد که ۶۲ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد بودند و مردان (۵۱ درصد) بیش از زنان (۴۹ درصد) در تولید مقالات مشارکت داشتند. ۸۳ درصد پدیدآورندگان دارای ملیت ایرانی بودند. از ۲۵۴ مقالهٔ مورد بررسی، ۲۴۲ مقاله (۹۵ درصد) تألیف و ۱۲ مقاله (۵ درصد) ترجمه بوده است، ۴۷ درصد به موضوع مباحث خاص، ۲۸ درصد به موضوع اعلام و اشخاص، ۱۳ درصد به موضوع کلیات، ۱۰ درصد به موضوع کتاب‌ها و تألیفات و۲ درصد به مباحث متفرقه تعلق داشتند. هر مقاله به طور میانگین ۲ صفحه از دایره‌المعارف را شامل می‌شود و در هر مقاله به طور متوسط ۱۷ استناد به‌کار رفته است. از بین مقالات مورد بررسی در ۶۲ مقاله مجموعاً ۹۸ تصویر به‌کار رفته است و ۱۹۲ مقاله فاقد تصویر بود. از کل ۴۵۴۴ استناد موجود در جلد سه، ۵۲ درصد استنادها به زبان فارسی بوده و ۴۸ درصد استنادها نیز به زبان غیرفارسی بوده و به‌طور کلی، زبان عربی با ۳۵ درصد بالاترین میزان استنادها را به خود اختصاص داده است. ۵۵ درصد دارای تاریخ انتشار هجری شمسی بودند و پس از آن به ترتیب تاریخ میلادی ۳۴ درصد و هجری قمری ۵ درصد وجود دارند. پربسامدترین پدیدآورندگان مورد استناد در مقالات، محمدبن‌زکریا رازی با فراوانی ۹۷ و پربسامدترین منابع مورد استناد کتاب *القانون فی الطب* (به زبان فارسی) اثر ابن‌سینا با فراوانی ۵۱ بودند.

نتیجه‌گیری: به‌نظر می‌رسد که بین تعداد استنادها و ملیت نویسندگان مقالات رابطهٔ معنادار وجود داشت، بین زمان نشر و تعداد دفعات استناد، رابطهٔ معناداری نبوده است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، دایره‌المعارف، پزشکی اسلامی، دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران.

تاریخ دریافت: بهمن ۹۶
تاریخ پذیرش: فروردین۹۷

مقدمه:

در تعریف تحلیل محتوا، آنچه که Berelson ارائه داده است هنوز هم با گذشت سال‌ها، مورد استناد پژوهشگران قرار می‌گیرد. در این تعریف «تحلیل محتوا یک شیوهٔ پژوهشی است که برای تشریح عینی، منظم و کمی محتوای آشکار پیام‌های ارتباطی به‌کار می‌رود». تأکید برلسون بر کمی بودن تحلیل محتوا را در تعریف Kaplan نیز می‌توان مشاهده کرد که معتقد است «روش تحلیل محتوا، معناشناسی آماری مباحث سیاسی و ابزاری است که برای بررسی و تبیین کلمات، مفاهیم، واژه‌ها، مضامین، عبارات و جملات خاصی از درون یک متن یا مجموعه‌ای متون مورد استفاده قرار می‌گیرد». Krippendrof تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای استنباط تکرارپذیر و

* فرد مسئول مکاتبات: f.babalhavaeji@gmail.com

معتبر داده‌ها در متون می‌داند، تصویری از واقعیت و راهنمای عمل، که تنها به عنوان ابزاری در دست پژوهشگر است (۱).

دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، یک مجموعهٔ چهار جلدی است که جلد اول و دوم و سوم آن انتشاریافته است. همانطور که دو پژوهش قبلی دراین زمینه توانسته آثار مثبتی در جهت پیشبرد اهداف آن در دو جلد اول و دوم باشد، در این مورد نتایج این پژوهش نیز می‌تواند به دست‌اندرکاران این دایره‌المعارف، برای تهیه هرچه بهتر و کامل‌تر جلدهای آتی کمک شایانی کند.

علاوه بر این، دیگر فواید انجام این پژوهش را می‌توان در موارد ذیل خلاصه کرد:

– از آنجا که مؤلفان مقالات هر دایره‌المعارف اختصاصی، به‌طور عمده از اساتید و صاحب نظران آن زمینهٔ موضوعی هستند، نتایج این پژوهش، با معرفی پدیدآورندگانی که بیشترین تعداد مقاله را در دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران تدوین کرده‌اند، می‌تواند منبع خوبی برای شناخت هر چه بهتر افراد تأثیرگذار در عرصهٔ پزشکی اسلامی و طب سنتی باشد.

– یکی از نتایج این پژوهش، ارائه سیاهه‌ای از منابع پراستناد در مقالات دایره‌المعارف خواهد بود. این سیاهه می‌تواند راهنمایی برای مجموعه‌سازان کتابخانه‌های تخصصی و مراکز اطلاع‌رسانی در حوزهٔ تاریخ پزشکی اسلامی و طب سنتی باشد.

– نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند ابزاری برای ارزیابی این دایره‌المعارف در اختیار منتقدان قرار دهد.

– همچنین این پژوهش با تعیین مقوله‌های موضوعی‌ای که کمتر در این دایره‌المعارف مورد توجه قرار گرفته است، خلاءهای موجود در این زمینه را مشخص کرده و به پژوهشگران و محققان این حوزه در ایجاد ایده‌هایی نو برای پژوهش کمک خواهد کرد.

مواد و روش‌ها:

این پژوهش از نوع توصیفی و تحلیل محتوا و تحلیل استنادی است.

توجیه روایی این روش آن است که گردآوری داده‌ها و به‌دست آوردن یافته‌های این پژوهش جز از طریق بررسی متن و استفاده از روش تحلیل محتوا صورت نمی‌گیرد و در این مورد سایر روش‌های پژوهشی پاسخگو نخواهند بود. در این پژوهش روش تحلیل محتوا برای پاسخ به سؤالاتی که به بررسی ویژگی‌های پدیدآورندگان و محتوا و متن مقالات دایره‌المعارف می‌پردازند، مورد استفاده قرار گرفته است و برای پاسخ به سؤالاتی که به بررسی میانگین، زبان و تاریخ انتشارِ استنادهای به‌کار رفته در مقالات و همچنین پربسامدترین منابع و نویسندگان مورد استناد می‌پردازند، از روش تحلیل استنادی استفاده شد.

تحلیل استنادی که یکی از روش‌های کتاب‌سنجی به‌شمار می‌آید شاخهٔ جدیدی از علوم اطلاع‌رسانی است که با محاسبات ریاضی و آماری به ارزیابی کمی الگوهای انتشاراتی کلیهٔ ارتباطات خرد و کلان در طول تهیهٔ نوشته می‌پردازد. در مطالعهٔ استنادی که امروزه در بررسی روابط مفهومی نوشته‌ها مورد توجه است، رابطهٔ میان مدرک استناددهنده و مدرک مورد استناد بررسی می‌شود و اگر روابط و قواعدی را که بر این رابطه حاکم است، کشف کنیم، دست به تحلیل استنادی زده‌ایم. تحلیل استنادی یکی از روش‌های کمی است که به ارزیابی متون علمی بر اساس شمارش استنادهای تعلق گرفته به آن متون می‌پردازد (۳).

جامعهٔ آماری این پژوهش، شامل جلد سوم از سه جلد منتشرشدهٔ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران است. جلد سوم این دایره‌المعارف حاوی ۲۵۴ مقاله می‌باشد. در این پژوهش به علت محدود بودن جلدهای منتشرشدهٔ دایره‌المعارف،

نمونه‌گیری انجام نشد و کلیه مقالات جلد سوم دایره‌المعارف مورد بررسی قرار گرفت. بنابراین از روش سرشماری استفاده شد. در پژوهش حاضر از سیاههٔ وارسی بر اساس سؤالات و فرضیه‌های پژوهش استفاده شد.

برای گردآوری اطلاعات کتاب‌شناختی استنادهای مقالات، فهرست منابع درج شده در انتهای هر مقاله مورد استفاده قرار گرفت و داده‌های هر منبع شامل سرشناسه، عنوان منبع، سال انتشار، زبان منبع، نوع منبع و نام مقاله‌ای که منبع در آن مورد استفاده بوده در سیاههٔ کنترل مربوط به استنادهای مقالات درج شد. برای گردآوری اطلاعات مربوط به موضوع مقالات، ابتدا توصیف‌گرهای اختصاص‌یافته به مقالات با کمک ردهٔ تاریخ پزشکی دورهٔ اسلامی و مدخل‌نامهٔ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران در ۴ گروه موضوعی کلی طبقه‌بندی شدند. همچنین برای تعیین دقیق‌تر موضوع هر مقاله به هر کدام از این ۵ گروه موضوعی، زیرشاخه‌هایی تعلق گرفت.

داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از روش‌های آمار توصیفی، باتوجه به سؤالات اساسی پژوهش، در جداول و نمودارهای مورد نیاز تنظیم شد. سپس برای آزمون فرضیه‌ها، آزمون‌های همبستگی به‌کار برده شد.

یافته‌ها:

تحقیق روی تعداد ۲۵۴ مقاله انجام گرفت. در تألیف کلیه مقالات جلد ۳ دایره‌المعارف، مجموعاً ۱۴۱ نویسنده و ۳ مترجم مشارکت داشته‌اند مطابق جدول ۱، تعداد ۵ نفر، معادل ۳ درصد از مؤلفان دارای مدرک کارشناسی؛ ۶۲ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۳۵ درصد دارای مدرک دکترا هستند. امکان دسترسی به مؤلفان خارجی برای پژوهش‌گر مقدور نبود و از منابع دیگر نیز اطلاعات مورد نیاز به‌دست نیامد. از بین مترجمان نیز، ۲ نفر (۶۷ درصد) دارای مدرک کارشناسی ارشد و همچنین ۳۳ درصد دارای مدرک دکترا هستند.

جدول ۱ : میزان تحصیلات پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف

میزان تحصیلات	مؤلفان	مترجمان	کلیهٔ پدیدآورندگان (شامل مؤلفان و مترجمان)
	تعداد	تعداد	تعداد
کارشناسی	۵	۰	۵
کارشناسی‌ارشد	۸۷	۲	۸۹
دکترا	۴۹	۱	۵۰
تعداد کل	۱۴۱	۳	۱۴۴

در گردآوری اطلاعات مربوط به این پرسش نیز همهٔ مؤلفان، اعم از اصلی و همکار در نظر گرفته شدند. پس از بررسی مشخص شد از بین ۱۴۱ مؤلف، ۶۹ نفر زن و ۷۲ نفر مرد می‌باشند که به ترتیب ۴۹ درصد و ۵۱ درصد از مؤلفان را شامل می‌شوند. بررسی این موضوع در مورد مترجمان نشان داد ۱ نفر از مترجمان زن و ۲ نفر مرد هستند، بنابراین ۵۰ درصد از مترجمان زن و مابقی مرد هستند.

در جلد ۳ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، مجموعاً ۲۵۴ مقاله گنجانده شده که ۹۵ درصد از مقالات، تألیفی و مابقی معادل ۵ درصد مقالات، ترجمه هستند.

صفحات مقالات، از طریق شمارش ستون‌های اشغال شده توسط هر مقاله محاسبه شد و هر دو ستون، یک صفحه در نظر گرفته شد. نتایج محاسبهٔ صفحات مقالات، دسته‌بندی شده و در جدول ۳ قابل مشاهده است.

این جدول براساس فراوانی تعداد صفحات مرتب شده است، نشان می‌دهد که از بین ۲۵۴ مقالهٔ جلد ۳ دایره‌المعارف

که مجموعاً ۱۰۰۰ صفحه را شامل می‌شود، که تعدادی از مقالات در این جلد به صورت چندبخشی هستند که باتوجه به این موضوع، یک مقاله با در نظرگرفتن زیربخشهای خود صفحات قابل‌توجهی را به خود اختصاص داده‌اند. مدخل «چشم وچشم‌پزشکی» با ۱۱ مقاله و۸۰ صفحه، بیشترین تعداد صفحات را به خود اختصاص داده است. پس از آن مدخل «حمام» با ۸ مقاله و۶۴ صفحه و نیز «جراحی» با ۹ مقاله و۶۴ صفحه، «حفظ‌الصحه» با ۷ مقاله و ۵۲ صفحه، «خون» با ۴ مقاله و۲۰ صفحه، «حجامت» نیز با ۴ مقاله و۲۰ صفحه، مقالات «جنون» با ۳ مقاله و ۱۹ صفحه، «دارالفنون (۱)» با ۲ مقاله و ۱۸ صفحه، «جذام» با ۶ مقاله و ۱۶ صفحه، «جنین و جنین‌شناسی» با ۲ مقاله و ۱۳ صفحه، «خون‌دماغ» با ۲ مقاله و ۱۰ صفحه، «خناق» با ۲ مقاله و ۹ صفحه و «جندی‌شاپور» نیز با ۲ مقاله و ۹ صفحه، «حقنه» با ۴ مقاله و ۶ صفحه و «خنازیر» با ۲ مقاله و ۳ صفحه، در رتبه‌های ۲ تا ۱۲ قرار دارند.

باتوجه به اینکه فراوانی صفحات تک تک مقالات که مدنظر سؤال پژوهش است، بیشترین مقالات در جلد ۳ دایره‌المعارف، حجمی بین ۱تا ۳ صفحه را اشغال کرده‌اند و بیشترین فراوانی با تعداد ۲۳ مقاله مربوط به حجم ۱ صفحه می‌باشد. در جلد ۳ دایره‌المعارف، هر مقاله به‌طور میانگین ۲ صفحه را شامل می‌شود، برای دسترسی به اطلاعات بیشتر به شکل تفضیلی در پایان‌نامه اینجانب رجوع شود (جدول ۴- ۵).

جدول۳: ساختار فیزیکی مقالات دایره‌المعارف از نظر تعداد صفحات

تعداد صفحات	فراوانی مقالات	درصد
مقالات بیش از ۲۰ صفحه	۲	۱
مقالات بین ۱۶ تا ۲۰ صفحه	۲	۱
مقالات بین ۱۱ تا ۱۵ صفحه	۱۰	۴
مقالات بین ۶ تا ۱۰ صفحه	۳۱	۱۲
مقالات بین ۱ تا ۵ صفحه	۲۰۹	۸۲

جدول۴: فراوانی استنادها در مقالات دایره‌المعارف

عنوان مقاله	تعداد استنادها
جانورشناسی	۷۴
چشم و چشم‌پزشکی: چشم‌پزشکی و درمان بیماری‌های چشم در پزشکی سنتی ایران	۶۶
جراحی در اسلام	۶۵
حفظ الصحه، مفهوم	۶۵
حمام،آداب اجتماعی	۶۵
جنون در پزشکی سنتی ایران	۶۱
خیار	۵۹
حفظ‌الصحه در ایران معاصر	۵۸
خرگوش	۵۸
خُرما	۵۷
حجامت در فقه و حدیث	۵۶
جنین و جنین‌شناسی در فقه	۵۰
چشم‌زخم	۴۹
خروس	۴۷
خَربُزه	۴۶
خوز	۴۴
جَمَست	۴۳
حجامت	۴۳
حجامت در پزشکی سنتی ایران	۴۱
خِرس	۳۸
حفظ‌الصحه در پزشکی سنتی ایران	۳۷
جراحی، ابزار	۳۶
خارپُشت	۳۶
چشم و چشم‌پزشکی: مجموعه رسائل درباره چشم‌پزشکی	۳۵
حیاة الحیوان الکبری	۳۵
چُغُندَر	۳۴
الحاوی فی الطِّب (۱)	۳۴
جراحی در ایران معاصر	۳۳
حمام، معماری در ایران	۳۳
دارالفنون (۱): دانش پزشکی در دارالفنون	۳۳
خَتنه در پزشکی سنتی ایران	۳۱
جذام در ایران معاصر	۳۰
جراحی در فقه	۳۰
جُندی‌شاپور، بررسی تاریخی	۳۰
چشم و چشم‌پزشکی: چشم‌پزشکی، فرآیند دیدن در فیزیک دورهٔ اسلامی	۳۰
حقوق و پزشکی	۳۰

برای گردآوری اطلاعات مربوط به استنادهای مقالات، از فهرست منابع مندرج در انتهای هر مقاله استفاده شده است. همان‌طور که در جدول ۴ می‌بینیم، مقالهٔ «جانورشناسی» با ۷۴ استناد، بیشترین منابع را در بین ۲۵۴ مقاله جلد ۳ دایره‌المعارف داراست. پس از آن به ترتیب مقالات «چشم‌پزشکی و درمان بیماری‌های چشم در پزشکی سنتی ایران» با ۶۶ استناد، «جراحی در اسلام» و «حفظ‌الصحه، مفهوم» و «حمام، آداب اجتماعی» هرکدام با ۶۵ استناد، «جنون در پزشکی سنتی ایران» با ۶۱ استناد، «خیار» با ۵۹ استناد، «حفظ‌الصحه در ایران معاصر» و «خرگوش» با ۵۸ استناد، «خُرما» و «ابن عوام» با ۵۷ استناد، مقالات «حجامت در فقه وحدیث» با ۵۶ استناد و مقالهٔ «جنین و جنین‌شناسی در فقه» با ۵۰ استناد در رتبه‌های بعدی از نظر بیش‌ترین فراوانی استنادها قرار دارند. کم‌ترین استنادها نیز مربوط به مقالهٔ «حَمارنه، سامی خَلَف» با تنها ۱ استناد می‌باشد. هر مقاله در جلد ۳ به‌طور میانگین ۱۷ استناد را به خود اختصاص داده است. جدول ۴ بیش‌ترین استنادها تا فراوانی ۳۰ آورده شده است.

جدول ۵ نشان‌دهندهٔ آن است که از کل ۴۵۴۴ استناد موجود در جلد ۳ به ترتیب: ۲۳۷۷ استناد (۵۲ درصد) به زبان فارسی، ۱۶۱۷ استناد (۳۵ درصد) به زبان عربی، ۳۳۱ استناد (۷ درصد) به زبان انگلیسی، ۹۲ استناد (۲ درصد) به زبان ترکی، ۲۲ استناد (۱ درصد) به زبان فرانسوی، ۱۲ استناد (۱ درصد) به زبان فرانسوی و ۹۳ استناد (۲ درصد) به سایر زبان‌ها صورت گرفته است. بنابراین جمع کل استنادهای غیرفارسی برابر با ۲۱۶۷ استناد است که ۴۸ درصد از کل منابع را شامل می‌شود. در پاسخ به این سؤال می‌توان گفت در بین استنادهای جلد ۳ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، استنادهای فارسی و غیرفارسی تقریباً برابر است و از بین استنادهای غیرفارسی بیشترین تعداد استنادها به ترتیب به زبان‌های عربی، انگلیسی، ترکی، فرانسوی و آلمانی صورت گرفته است.

جدول ۵: وضعیت استنادهای فارسی و غیرفارسی در مقالات دایره‌المعارف

زبان استنادها	تعداد	درصد
فارسی	۲۳۷۷	۵۲
عربی	۱۶۱۷	۳۵
انگلیسی	۳۳۱	۷
ترکی	۹۲	۲
فرانسوی	۲۲	۱
آلمانی	۱۲	۱
سایر زبان‌ها	۹۳	۲
جمع کل استنادهای غیرفارسی	۲۱۶۷	۴۸
تعداد کل استنادها	۴۵۴۴	

از آنجا که مقالات دایره‌المعارف، اغلب روی یک موضوع تمرکز دارند، پس از مطالعهٔ هر مقاله، تنها یک توصیف‌گر برای بیان موضوع آن مقاله، اختصاص داده شد. سپس توصیف‌گرهای اختصاص‌یافته به مقالات با کمک ردهٔ تاریخ پزشکی دورهٔ اسلامی و مدخل‌نامهٔ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران در ۴ گروه موضوعی کلی شامل ۱- کلیات شامل (مراکز و مؤسسات، دانش پزشکی، پزشکی اسلامی (فقه)؛ ۲- مباحث خاص شامل (اصطلاح‌ها، اندام‌ها، بیماری و بیماری‌شناسی، درمان و درمان‌شناسی، انواع پزشکی، ابزار پزشکی، دارو و داروشناسی)؛ ۳- اعلام و اشخاص شامل (پزشکان ایران قبل از اسلام، پزشکان دورهٔ اسلامی، پزشکان غیرمسلمان و مترجمان آثار پزشکی اسلامی)؛ ۴- تألیفات، طبقه‌بندی شدند. همچنین برای تعیین دقیق‌تر موضوع هر مقاله به هر کدام از این ۴ گروه موضوعی، زیرشاخه‌هایی تعلق گرفت. موضوعاتی که امکان گنجاندن آن‌ها در یکی از ۴ گروه

فوق میسر نبود، تحت عنوان گروه موضوعی متفرقه در گروه ۵ قرار گرفتند مانند مقالهٔ «حمام، آداب اجتماعی». ۶۰ مقاله به موضوع «پزشکان دورهٔ اسلامی» که زیرشاخه‌ای از موضوع کلی «اعلام و اشخاص» است، تعلق دارد؛ یعنی ۲۳ درصد از کل مقالات جلد ۳ دایره‌المعارف را مقالات زندگینامه‌ای دربارهٔ پزشکان دورهٔ اسلامی تشکیل می‌دهد. پس از آن موضوعاتی که بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند به ترتیب عبارت‌اند از: «بیماری و بیماری‌شناسی» که متعلق به مقولهٔ موضوعی کلی «مباحث خاص» است با تعداد ۴۰ مقاله که معادل ۱۵ درصد کل مقالات است؛ «گیاهان دارویی» (که زیرشاخه‌ای از زیرموضوع «دارو و داروشناسی» و متعلق به مقولهٔ موضوعی کلی «مباحث خاص» است) با تعداد ۲۸ مقاله که معادل ۱۱ درصد کل مقالات است؛ «اصطلاحات» با ۱۹ مقاله ۷ درصد؛ «پزشکان غیرمسلمان و مترجمان آثار پزشکی دورهٔ اسلامی» با ۱۰ مقاله (۳ درصد).

مطابق جدول ۶، از بین ۲۵۴ مقالهٔ مورد بررسی، ۱۱۹ مقاله (۴۷درصد) به موضوع مباحث خاص، ۷۱ مقاله (۲۸درصد) به موضوع اعلام و اشخاص، ۳۲ مقاله (۱۲ درصد) به موضوع کلیات، ۲۷ مقاله (۱۱درصد) به موضوع کتاب‌ها و نوشته‌ها و ۵ مقاله (۲درصد) به مباحث متفرقه تعلق دارند.

می‌توان به صورت جزئی‌تر گفت که موضوع حدود نیمی از مقالات جلد ۳ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران (۴۷درصد) به مباحث خاص، شامل توضیح اصطلاحات، اندام‌ها، بیماری و بیماری‌شناسی، درمان و درمان‌شناسی، ابزار پزشکی و دارو و داروشناسی، اختصاص دارد. زندگینامهٔ پزشکان و افراد مؤثر در پزشکی اسلامی، (۲۸ درصد) مقالات دایره‌المعارف را تشکیل می‌دهد. موضوع کلیات، یعنی معرفی مراکز و مؤسسات مهم پزشکی مانند بیمارستان‌های دورهٔ اسلامی، آموزش پزشکی، اخلاق پزشکی و پزشکی اسلامی (فقه)، ۱۲درصد مقالات را شامل می‌شود و تنها ۱۱ درصد مقالات به توضیح و معرفی کتابها و تألیفات مهم حوزهٔ پزشکی اسلامی پرداخته شده است و موضوع ۲ درصد مقالات نیز قابل طبقه‌بندی در ۴ مقولهٔ موضوعی کلی نبوده و در گروه مباحث متفرقه قرار گرفته است.

جدول ۶: نحوهٔ توزیع فراوانی مقوله‌های موضوعی (کلی) در مقالات دایره‌المعارف

مقوله‌های موضوعی (کلی)	فراوانی مقالات	درصد
مباحث خاص	۱۱۹	۴۷
اعلام و اشخاص	۷۱	۲۸
کلیات	۳۲	۱۲
کتاب‌ها و تألیفات	۲۸	۱۱
مباحث متفرقه	۴	۲
تعداد کل	۲۵۴	

از آنجا که در مورد برخی منابع، هم اصل منبع و هم ترجمه‌های آن به زبان‌های دیگر مورد استفادهٔ مؤلفان بوده است، در این بررسی منابع به زبان اصلی و ترجمه‌های آن به صورت جداگانه مورد محاسبه قرار گرفتند.

در رابطه با پربسامدترین منابع باید گفت که، کتاب *القانون فی الطب* (به زبان فارسی) اثر ابن‌سینا با فراوانی ۵۱ پربسامدترین منبع مورد استفاده در کل مقالات جلد ۳ می‌باشد. در پی آن پربسامدترین منابع مورد استناد، تا مرتبه ۱۵ عبارت‌اند از: کتاب *الحاوی فی الطب* (عربی) از رازی با فراوانی ۵۰، *ذخیرهٔ خوارزمشاهی* اثر اسماعیل‌بن‌حسن جرجانی با فراوانی ۴۹، *مخزن الادویه* اثر محمدحسین‌بن‌محمدهادی عقیلی علوی شیرازی با فراوانی ۴۷، *هدایه المتعلمین فی الطب* اخوینی، *عیون الانباء فی طبقات الاطباء* (عربی) اثر ابن‌ابی‌اصیبعه، *تحفهٔ حکیم مؤمن*، یا *تحفه المؤمنین* محمدمؤمن‌بن‌محمدزمان حکیم مؤمن با فراوانی ۴۳، *لغت‌نامهٔ*

دهخدا با فراوانی ۳۴، *اختیارات بدیعی* اثر انصاری شیرازی با فراوانی ۳۲، *طب اکبری* اثر ارزانی با فراوانی ۳۱، *تاریخ نگارش‌های عربی جلد ۳: پزشکی، داروسازی، جانورشناسی، دام‌پزشکی* اثر فؤاد سزگین با فراوانی ۳۰، *فردوس الحکمه فی الطب* اثر ابن‌ربن طبری و *اکسیراعظم [دستورالعلاج]* اثر محمداعظم ناظم جهان با فراوانی ۲۹، *القانون فی الطب* (عربی) اثر ابن‌سینا با فراوانی ۲۸، الجامع المفردات الادویه والاغذیه اثر ابن‌بیطار با فراوانی ۲۵، *تذکرهٔ اولی‌الالباب والجامع للعجب* و ... اثر انطاکی با فراوانی ۲۴، *شرح الاسباب و العلامات* اثر نفیس‌بن‌عوض و *الصیدنه فی الطب* (فارسی) اثر ابوریحان بیرونی با فراوانی ۲۲، *کامل الصناعه* مجوسی با فراوانی ۲۱.

در کل مقالات جلد ۳ دایره‌المعارف به ۴۲۸۴ منبع با فراوانی بین ۵۱ تا ۱۵ استناد شده است که از این میان *کتاب القانون فی الطب* (به زبان فارسی) اثر ابن‌سینا پربسامدترین منبع است و پس از آن کتاب *الحاوی فی الطب* رازی قرار دارد که از معتبرترین و قدیم‌ترین منابع تخصصی در زمینهٔ طب سنتی و اسلامی هستند.

در کل مقالات جلد ۳، بیشترین استناد با فراوانی۹۷، به آثار محمدبن‌زکریا رازی صورت گرفته است و پس از آن پربسامدترین نویسندگان مورد استناد تا مرتبهٔ ۱۵ عبارت‌اند از: ابن‌سینا با فراوانی ۹۲، اسماعیل‌بن‌حسن جرجانی با فراوانی ۸۸، محمدحسین‌بن‌محمدهادی عقیلی علوی شیرازی با فراوانی ۷۱، محمدسعید جانب‌اللهی با فراوانی ۴۸، فؤاد سزگین و ابوریحان بیرونی هرکدام با فراوانی ۴۶، ابن‌ابی‌اصیبعه با فراوانی ۴۵، اخوینی و محمدمؤمن‌بن‌محمدزمان حکیم مؤمن هرکدام با فراوانی ۴۳، دهخدا با فراوانی ۳۴، محمود نجم‌آبادی با فراوانی ۳۳، ارزانی و فؤاد سزگین و محمدحسن‌بن‌علی اعتمادالسلطنه و انصاری شیرازی هر کدام با فراوانی ۳۲، ابن‌ربن طبری با فراوانی ۲۹، احمد منزوی و سیریل لوید الگود هرکدام با فراوانی ۲۸، ابن‌بیطار با فراوانی ۲۶، موفق‌بن‌علی هروی با فراوانی ۲۵.

بررسی تعداد تصاویر مقالات نشان می‌دهد که در کل دایره‌المعارف، مجموعاً ۹۸ تصویر به‌کار رفته است. مقالهٔ «حمام، معماری در ایران» با ۱۳ تصویر و «مقالهٔ چشم و چشم‌پزشکی: تصویرنگاری چشم‌پزشکی در پزشکی دورهٔ اسلامی» با ۱۲ تصویر، دارای بیشترین تصاویر می‌باشند؛ همچنین مقالهٔ «چشم و چشم‌پزشکی: چشم‌پزشکی، فرآیند دیدن در فیزیک دورهٔ اسلامی» با سه تصویر در رتبهٔ بعدی قرار دارد؛ پس از آن، ۱۱ مقاله دو تصویر دارند و ۴۸ مقاله تنها با یک تصویر پوشش داده شده‌اند. همچنین ۱۹۲ مقاله فاقد تصویر هستند. بنابراین از بین ۲۵۴ مقاله در دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، حدود یک سوم مقالات دارای تصویر هستند که از این تعداد، بیشترین تصاویر مربوط به مقالاتی است که دارای یک تصویر هستند.

بحث و نتیجه‌گیری:

نتایج حاصل از مشخصات فردی پدیدآورندگان مقالات دایره المعارف از نظر تحصیلات، ملیت و جنسیت که در تألیف و ترجمهٔ مقالات دایره‌المعارف شرکت داشتند بررسی شد که در مجموع ۱۴۴ نفر، شامل ۱۴۱ نویسنده و ۳ مترجم مشارکت داشته‌اند که در بین مؤلفان، بیشترین افراد ۸۷ نفر (۶۲ درصد) دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۴۹ نفر (۳۵ درصد) دارای مدرک دکترا، ۵ نفر معادل (۳درصد) از مؤلفان دارای مدرک کارشناسی در رتبه‌های بعدی قرار دارند. در مورد مترجمان، ۲ نفر معادل (۶۷ درصد) دارای مدرک کارشناسی ارشد هستند و دکترا با فراوانی ۱ نفر (۳۳ درصد) در مرتبهٔ بعدی قرار دارد.

چنانچه کلیهٔ پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف (اعم از مؤلف و مترجم) را در نظر بگیریم نیز بیشترین افراد ۸۹ نفر، معادل (۶۲ درصد) دارای مدرک کارشناسی ارشد می باشند و

مدارک دکترا با ۴۰ نفر (۳۵ درصد) و کارشناسی با ۵ نفر (۳ درصد) به ترتیب در جایگاه‌های بعدی قرار می‌گیرند.

بنابراین مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی، بیشتر توسط متخصصان موضوعی با مدارک تحصیلی کارشناسی ارشد و دکترا نوشته شده‌اند که این امر با آنچه در مورد یک دایره‌المعارف تخصصی مورد انتظار است، مطابقت دارد و در مقایسه با جلدهای پیشین، این نتایج همانند مدارک بیشترین نویسندگان مقالات جلد اول، دارای مدرک کارشناسی ارشد و دکترا هستند. اما از نظر ملیت مؤلفان و مترجمان می‌توان گفت که از مجموع ۱۴۱ مؤلف مقالات دایره‌المعارف، ۱۲۹ نفر یا ۸۳ درصد از نویسندگان دارای ملیت ایرانی هستند. پس از آن بیشترین فراوانی مربوط به کشور ترکیه است که ۵ نفر یا ۳ درصد از مؤلفان را شامل می‌شود. همچنین سایر نویسندگان دارای ملیت کشور آلمان با تعداد ۲ نفر یا ۱ درصد و کشورهای ایتالیا، فرانسه، پاکستان، هند و هلند هر کدام با تعداد ۱ نفر یا ۱درصد می‌باشند. بنابراین از بین ۱۴۱ نفر مؤلفان دایره‌المعارف، در مجموع ۱۲۹ نفر (۸۳ درصد) ایرانی و ۱۲ نفر (۸ درصد) غیرایرانی هستند. از بین مترجمان نیز، هر ۳ نفر (۱۰۰ درصد) ایرانی هستند. بیشتر پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران را محققان و پژوهشگران ایرانی تشکیل می‌دهند و مؤلفان غیرایرانی تنها در تألیف بخش اندکی از مقالات نقش داشته‌اند. در این زمینه نیز پیشینهٔ پژوهشی جهت بحث و مقایسهٔ جلد اول و دوم دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران می‌باشد که نتایج حاکی از آن است که در جلد اول و دوم نیز اکثر پدیدآورندگان این دایره‌المعارف دارای ملیت ایرانی هستند. بررسی وضعیت مقالات تألیف شده نسبت به مقالات ترجمه‌شده، گویای این مطلب است که در جلد ۳ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، در مجموع ۲۵۴ مقاله گنجانده شده که ۲۴۲ مقالهٔ آن توسط نویسندگان ایرانی و به زبان فارسی نوشته شده‌اند و ۱۲ مقاله نیز با سفارش به نویسندگان غیرایرانی تهیه شده است و سپس برای درج در دایره‌المعارف به زبان فارسی ترجمه شده‌اند. به این ترتیب ۹۵ درصد از مقالات، تألیفی و مابقی معادل ۵ درصد مقالات، ترجمه هستند که در مقایسه با جلد ۱ و ۲ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران که در جلد ۱ از ۳۸۹ مقاله (۹۵ درصد) از مقالات تألیفی و مابقی (۵ درصد) مقالات ترجمه‌ای هستند و همینطور در مقایسه با جلد ۲ با ۲۶۷ مقاله با همین نتایج، در یک راستا قرار دارد.

پس از محاسبهٔ تعداد صفحات هر مقاله، مشخص شد که کلیهٔ ۲۵۴ مقالهٔ جلد ۳ دایره‌المعارف مورد بررسی، در کل ۱۰۰۰ صفحه را شامل می‌شود که مقالهٔ «حقوق و پزشکی» با ۲۳ صفحه بیشترین تعداد صفحات را به خود اختصاص داده است. پس از آن مقالهٔ «حمام، معماری درایران» با ۲۱ صفحه، «جانورشناسی» با ۱۸ صفحه، «چشم و چشم‌پزشکی: چشم‌پزشکی، فرآیند دیدن درفیزیک دورهٔ اسلامی» با ۱۷ صفحه، «جراحی در اسلام» با ۱۴ صفحه، مقالات «جراحی در فقه» و «جنون در پزشکی سنتی ایران» و «حفظ‌الصحه در ایران معاصر» هر کدام با ۱۳/۵ صفحه، «دارالفنون (۱): دانش پزشکی در دارالفنون» با ۱۳ صفحه، «حفظ‌الصحه، مفهوم» با ۱۲ صفحه، در رتبه‌های ۲ تا ۸ قرار دارند.همچنین نتیجهٔ دیگری که از داده‌های مربوط به این بخش می‌توان گرفت این است که بیشترین مقالات در جلد ۳ دایره‌المعارف (۲۵۴ مقاله)، حجمی بین ۱ تا ۳ صفحه را اشغال کرده‌اند و بیشترین فراوانی با تعداد ۲۳ مقاله مربوط به حجم ۲ صفحه می‌باشد. در این مورد تنها پیشینهٔ پژوهشی جهت بحث و مقایسه جلد۱ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران است، جلد اول با ۳۸۹ مقاله بیشترین مقالات (۲۹۲)، حجمی بین ۰/۵ تا ۳ صفحه را اشغال کرده‌اند و بیشترین فراوانی مقالات مربوط به حجم ۲ صفحه می‌باشد.

نتایج در مقایسه با جلد ۱ تقریباً شبیه بوده و اکثر مقالات این دایره‌المعارف با تعداد صفحه ۲ می‌باشد. همچنین نتیجهٔ دیگری که از داده‌های مربوط به این بخش می‌توان گرفت این است که جلد اول با ۳۸۹ مقاله و بیشترین تعداد صفحهٔ مقاله ۱۸ و جلد سوم با ۲۵۴ مقاله، بیشترین تعداد صفحهٔ مقاله ۲۳ می‌باشد که باتوجه به اینکه تعداد صفحات کمتر شده، اما به حجم مقالات افزوده شده است.

وضعیت میانگین استنادها در مقالات با محاسبهٔ تعداد استنادها مربوط به هر مقاله، به‌طور جداگانه، مشخص شد که در تألیف مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی، در مجموع ۴۵۵۹ استناد به‌کار رفته است و مقالهٔ «جانورشناسی» با ۷۴ استناد، بیشترین منابع را در بین ۲۵۴ مقالهٔ جلد ۳ دایره‌المعارف داراست. پس از آن به ترتیب ترتیب مقالات «چشم‌پزشکی و درمان بیماری‌های چشم در پزشکی سنتی ایران» با ۶۶ استناد، «جراحی در اسلام» و «حفظ‌الصحه، مفهوم» و «حمام، آداب اجتماعی» هرکدام با ۶۵ استناد، «جنون در پزشکی سنتی ایران» با ۶۱ استناد، «خیار» با ۵۹ استناد، «حفظ‌الصحه در ایران معاصر» و «خرگوش» با ۵۸ استناد، «خُرما» و «ابن عوام» با ۵۷ استناد، مقالات «حجامت در فقه وحدیث» با ۵۶ استناد و مقالهٔ «جنین و جنین‌شناسی در فقه» با ۵۰ استناد در رتبه‌های بعدی از نظر بیش‌ترین فراوانی استنادها قرار دارند. کم‌ترین استنادها نیز مربوط به مقالهٔ «حَمارنه، سامی خَلَف» با تنها ۱ استناد می‌باشد. بنابراین با احتساب اینکه کلیهٔ ۲۵۴ مقاله مورد بررسی، مجموعاً دارای ۴۵۵۹ استناد می‌باشند، در پاسخ به سؤال شش پژوهش حاضر باید گفت هر مقاله در دایره‌المعارف مذکور به‌طور میانگین ۱۷ استناد را به خود اختصاص داده است. این نتایج در مقایسهٔ جلد ۱ این دایره‌المعارف با ۳۸۹ مقاله، که ۶۴۵۱ استناد اعلام کرده و همچنین با پژوهش قطبی (۱۳۷۶) که میانگین استناد در دانشنامهٔ ایران و اسلام، دایره‌المعارف بزرگ اسلامی و دایره‌المعارف تشیع را به ترتیب ۱۴، ۳۸ و ۷ استناد اعلام کرده است، نشان می‌دهد که در مدخل‌های جلد سوم نسبت به جلد ۱ این دایره‌المعارف و نسبت به دانشنامهٔ ایران و اسلام منابع بیشتری مورد استفاده قرار گرفته است. در حالی که، تعداد منابع مدخل‌های آن نسبت به جلد اول دایره‌المعارف کمتر است. اما در مقایسه با جلد دوم همین دایره‌المعارف باتوجه به اینکه تعداد مقالات جلد سوم (۲۵۴) کمتر از تعداد مقالات جلد دوم (۳۸۹) است به‌تبع، تعداد منابع مدخل‌های جلد سوم نیز نسبت به جلد دوم کاهش داشته است.

نتایج حاصل از وضعیت استنادهای فارسی نسبت به استنادهای غیرفارسی در مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی، نشان داد که از بین ۴۵۴۴ استناد موجود در جلد ۳، ۲۳۷۷ استناد (۵۲ درصد) به زبان فارسی، ۱۶۱۷ استناد (۳۵ درصد) به زبان عربی، ۳۳۱ استناد (۷ درصد) به زبان انگلیسی، ۹۲ استناد (۲ درصد) به زبان ترکی، ۲۲ استناد (۱ درصد) به زبان فرانسوی، ۱۲ استناد (۱ درصد) به زبان فرانسوی و ۹۳ استناد (۲ درصد) به سایر زبان‌ها صورت گرفته است. جمع کل استنادهای غیرفارسی برابر با ۲۱۶۷ استناد است که ۴۸ درصد از کل منابع را شامل می‌شود. بنابراین در مقایسه با استنادهای فارسی می‌توان گفت در استنادهای جلد ۳ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، استنادهای فارسی و غیرفارسی تقریباً برابر است و از بین استنادهای غیرفارسی، بیشترین تعداد استنادها به ترتیب به زبان‌های عربی، انگلیسی، ترکی، فرانسوی و آلمانی صورت گرفته است. نتیجهٔ به‌دست آمده در مورد عمده‌ترین زبان منابع مورد استفاده (زبان فارسی)، مشابه با نتایج به‌دست آمده از جلد دوم توسط راشکی (۴) و پژوهش کتابی (۵)، در این زمینه است؛ ولی این نتیجه با نتایج بدست آمده از جلد اول توسط ابراهیم‌زاده (۶) و پژوهش قطبی (۷)

حاصل نشده است. بنابراین، نتایج حاصل از پژوهش حاضر در این زمینه، با پـژوهش راشـکی وکتـابی همسـو و بـا پـژوهش ابراهیم‌زاده و قطبی ناهمسو می‌باشد.

نتایج حاصل از توزیـع فراوانـی مقولـه‌هـای موضـوعی در مقالات جلد سوم این دایره‌المعـارف نشـان داد کـه از مجمـوع ۲۵۴ مقاله مورد بررسی، بیشترین فراوانـی یعنـی ۶۰ مقالـه بـه موضوع «پزشکان دورهٔ اسلامی» که زیرشاخه‌ای از موضوع کلی «اعلام و اشخاص» است، تعلـق دارد؛ یعنـی ۲۳ درصـد از کـل مقالات جلد ۳ دایره‌المعـارف را مقـالات زندگینامـه‌ای دربـارهٔ پزشکان دورهٔ اسلامی تشکیل می‌دهد. پس از آن موضوعاتی که بیشـترین فراوانـی را بـه خـود اختصـاص داده‌انـد بـه ترتیـب عبارت‌اند از: «بیماری و بیماری شناسی» کـه متعلـق بـه مقولـهٔ موضوعی کلی «مباحث خاص» اسـت بـا تعـداد ۴۰ مقالـه کـه معادل ۱۵ درصد کل مقـالات اسـت؛ «گیاهـان دارویـی» (کـه زیرشاخه‌ای از زیرموضـوع «دارو و داروشناسـی» و متعلـق بـه مقولهٔ موضوعی کلی «مباحث خاص» است) با تعداد ۲۸ مقالـه که معادل ۱۱ درصد کل مقـالات اسـت؛ «اصـطلاحات» بـا ۱۹ مقاله (۷ درصد)؛ «پزشکان غیرمسلمان و مترجمان آثار پزشـکی دورهٔ اسلامی» با ۱۰ مقاله (۳ درصد) در صورتی که مقوله‌هـای موضوعی کلی را مدنظر قـرار دهـیم، از بـین ۲۵۱ مقالـهٔ مـورد بررسی، ۱۱۹ مقاله (۴۷ درصد) به موضوع مباحث خـاص، ۷۱ مقالـه (۲۸ درصـد) بـه موضـوع اعـلام و اشـخاص، ۳۲ مقالـه (۱۳درصد) به موضوع کلیات، ۲۴ مقاله (۱۰ درصد) به موضوع کتابها و تألیفات و ۵ مقاله (۲ درصد) به مباحـث متفرقـه تعلـق دارند.

در ایـن زمینـه نیـز تنهـا پیشـینهٔ پژوهشـی، جلـد اول ایـن دایره‌المعارف جهت بحث و مقایسه موجود اسـت. باتوجـه بـه اینکه در جلد اول این دایره‌المعارف بیشترین موضـوع مقـالات مربوط به اعلام و اشخاص بـوده و در مراتـب بعـدی مباحـث خاص، کتابها و تألیفات، کلیات بوده است. اما نتایج حاصـل از این پژوهش در جلد سوم نشان می‌دهد که بیشـترین موضـوع مقالات مربوط به مباحث خاص بوده و بعد به ترتیب اعـلام و اشخاص، کلیات، کتابها و تألیفات می‌باشد. این نتایج حـاکی از آن است گسترش مقالات در زمینه‌هـای موضـوعی موجـود در جلدهای مختلف متفاوت بوده و این امر با آنچه در مورد یـک دایره‌المعارف تخصصی مورد انتظار است، مطابقت دارد.

در رابطه با پربسامدترین منابع مورد استناد در مقالات مورد بررسی، نتایج حاکی از آن است که باتوجه به داده‌هـای منـدرج در فصل ۴، نتیجه گرفته می‌شود کـه ۲۲۷۸ منبـع مـورد اسـتناد شده است که از این میان کتاب *القـانون فـی الطـب* (بـه زبـان فارسی) اثر ابن‌سـینا بـا فراوانـی ۵۱ پربسـامدترین منبـع مـورد اسـتفاده در کـل مقـالات مـورد بررسـی مـی‌باشـد. در پـی آن پربسامدترین منابع مورد استناد عبارت‌اند از: کتاب *الحاوی فـی الطب* (عربی) از رازی با فراوانی ۵۰، *ذخیرهٔ خوارزمشـاهی* اثـر اسماعیل‌بن‌حسن جرجانی با فراوانـی ۴۹، *مخـزن الادویـه* اثـر محمدحسین‌بن‌محمدهادی عقیلی علوی شیرازی با فراوانی ۴۷، *هدایه المتعلمین فی الطب* اخـوینی، *عیـون الانبـاء فـی طبقـات الاطباء* (عربی) اثر ابن‌ابی‌اصیبعه، *تحفهٔ حکیم مـؤمن* یـا *تحفـه المؤمنین* محمدمؤمن‌بن‌محمدزمان حکیم مؤمن با فراوانـی ۴۳، لغت‌نامهٔ دهخدا با فراوانی ۳۴، اختیـارات بـدیعی اثـر انصـاری شیرازی با فراوانی ۳۲، *طب اکبری* اثر ارزانـی بـا فراوانـی ۳۱، *تـاریخ نگـارش‌هـای عربـی جلـد ۳: پزشـکی، داروسـازی، جانورشناسـی، دام‌پزشـکی* اثـر فـؤاد سـزگین بـا فراوانـی ۳۰، *فردوس الحکمه فی الطب* اثر ابـن‌ربـن طبـری و *اکسـیر اعظـم* (دستورالعلاج) اثـر محمـداعظم نـاظم جهـان بـا فراوانـی ۲۹، *القانون فی الطب* (عربی) اثر ابـن‌سـینا بـا فراوانـی ۲۸، *الجـامع المفردات الادویه و الاغذیه* اثر ابن‌بیطار با فراوانـی ۲۵، *تـذکرهٔ اولی‌الالباب و الجامع للعجب و ...* اثر انطـاکی بـا فراوانـی ۲۴،

شرح الاسباب والعلامات اثر نفیس‌بن‌عوض و *الصیدنه فی الطب* (فارسی) اثر ابوریحان بیرونی با فراوانی ۲۲، *کامل الصناعه* مجوسی با فراوانی ۲۱.

نتایج حاصل در زمینهٔ پربسامدترین منابع مورد استناد در مقالات مورد بررسی در مقایسه با پژوهش ابراهیم‌زاده (۱۳۹۰) و راشکی (۱۳۹۳) حاکی از آن است که کتاب *القانون فی الطب* (به زبان فارسی) اثر ابن‌سینا، کتاب *الحاوی فی الطب* (عربی) از رازی، *ذخیرهٔ خوارزمشاهی* اثر اسماعیل‌بن‌حسن جرجانی، *مخزن الادویه* اثر محمدحسین‌بن‌محمدهادی عقیلی علوی شیرازی، که پربسامدترین منابع در جلد ۳ این دایره‌المعارف هستند.در جلد دوم نیز در ۵ رتبهٔ اول قرار دارند که نشان می‌دهد جلد دوم نیز همانند جلد سوم بیشترین موضوعات، در زمینهٔ مباحث خاص بوده است. اما در جلد اول پربسامدترین منابع مربوط به منابع زندگینامه‌ای هستند.

در رابطه با پربسامدترین پدیدآورندگان مورد استناد در مقالات مورد بررسی، مطابق نتایج به‌دست‌آمده در این زمینه، پربسامدترین نویسندهٔ مورد استناد در مقالات مورد بررسی، محمدبن‌زکریا رازی با فراوانی ۹۷ است و پس از آن پراستنادترین نویسندگان عبارت‌اند از: ابن‌سینا با فراوانی ۹۲، اسماعیل‌بن‌حسن جرجانی با فراوانی ۸۸، محمدحسین‌بن‌محمدهادی عقیلی علوی شیرازی با فراوانی ۷۱، محمدسعید جانب‌اللهی با فراوانی ۴۸، فؤاد سزگین و ابوریحان بیرونی هرکدام با فراوانی ۴۶، ابن‌ابی‌اصیبعه با فراوانی ۴۵ اخوینی و محمدمؤمن‌بن‌محمدزمان حکیم مؤمن هرکدام با فراوانی ۴۳، دهخدا با فراوانی ۳۴، محمود نجم‌آبادی با فراوانی ۳۳، ارزانی و فؤاد سزگین و محمدحسن‌بن‌علی اعتمادالسلطنه و انصاری شیرازی هرکدام با فراوانی ۳۲، ابن‌ربن طبری با فراوانی ۲۹، احمد منزوی و سیریل لوید الگود هرکدام با فراوانی ۲۸، ابن‌بیطار با فراوانی ۲۶، موفق‌بن‌علی هروی با فراوانی ۲۵.

درنتیجه می‌توان گفت، پربسامدترین پدیدآورندگان مورد استناد در مقالات جلددوم و سوم دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، که به ترتیب، ابن‌سینا، رازی و جرجانی می‌باشند، هر یک از پزشکان و نویسندگان آثار پزشکیِ نامیِ عصر خویش بوده‌اند.

نتایج حاصل از بررسی وضعیت مقالات از نظر دارا بودن تصاویر، نتایج نشان داد که در کل مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی، در مجموع ۹۸ تصویر به‌کار رفته است و تنها ۲ مقاله دارای بیشترین تعداد تصویر (۱۳ و ۱۲ تصویر) می‌باشند؛ تنها ۱ مقاله دارای سه تصویر می‌باشد؛ ۱۱ مقاله دو تصویر دارند و ۴۸ مقاله تنها با یک تصویر پوشش داده شده‌اند. همچنین ۱۹۲ مقاله فاقد تصویر هستند. در این زمینه نیز تنها پیشینهٔ پژوهشی، جهت بحث و مقایسهٔ جلد اول این دایره‌المعارف است. باتوجه به این‌که دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، یک دایره‌المعارف تخصصی است، استفاده از تصاویر به درک بهتر مطالب کمک بسیاری خواهد کرد؛ ولی نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که میزان تصاویر نسبت به تعداد مقالات بسیار اندک است و ۱۹۲ مقاله، یعنی بخش عمده‌ای از مقالات مورد بررسی فاقد تصویر می‌باشند. همچنین اغلب تصاویر مربوط به مقالاتی با موضوع «حمام، معماری در ایران» و «مباحث خاص» است که در مقایسه با جلد ۱ این نتایج به موضوع «دارویی» و «کتاب‌ها و تألیفات» تعلق دارد، در حالی که با در نظر گرفتن این‌که دایره‌المعارف مورد بررسی، یک دایره‌المعارف گذشته‌نگر است، به راحتی می‌توان تصاویر مناسبی در مورد اکثر موضوعات تحت پوشش، همچون زندگینامه‌ها، روش‌های درمانی، مراکز پزشکی مانند بیمارستان‌ها و ...، تهیه کرده و در مقالات مورد استفاده قرار داد.

References:

1. Krippendroff K. Content Analysis: Fundamentals of Methodology. Translate by: H Nayebi. Tehran: Nashre Ney, 1388.
2. Mousavi Nasab Kermani MR. Introduction to content analysis method. Research Journal. 1386; 2:91-97.
3. Homaei B, Soleimani A, Afshar E. Citation Analysis of Articles of Philosophical Knowledge Quarterly Marifat-I Falsafi. 1390; Number 1-30.
4. Rasheki Ghaleno M. Citation analysis of Articles of second volume Medical Encyclopedia of Islam and Iran [dissertation]. Mashhad: Faculty of Humanities of Mashhad, Payam Noor University;1393.
5. Ketabi M. The study of resource utilization in synthetic papers the letter "B" (volumes 1 to 5) Encyclopedia Islamica [dissertation]. Tehran: Faculty of Psychology and Educational Sciences, Tehran University;1381.
6. Ebrahimzadeh F. Content Analysis of Articles of Medical Encyclopedia of Islam and Iran. Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 1391; 3. 2: 218.
7. Ghotbi S. Evaluating the use of resources in Persian encyclopedic articles published in Iran [dissertation] Tehran: Faculty of Psychology and Educational Sciences. Tehran University;1376.